مجموعه مقالات
اردیبهشت ماه ۱۳۹۹
اندیشکده راهبردی تبیین

شکاف در گروه‌های عراقی شیعه؛ دلایل و روندهای احتمالی پیش‌رو

اندیشکده راهبردی تبیین

مجموعه گزارش راهبردی

شکاف در گروه‌های عراقی شیعه؛دلایل و روندهای احتمالی پیش‌رو

وبگاه اندیشکده : www.Tabyincenter.ir

نشانی : تهران، اقدسیه، خیابان شهید موحد دانش ،خیابان نسترن، پلاک ۳۲، واحد ۱۱

کد پستی : ۱۹۵۷۶۶۴۷۳۱

تلفن : ۲۶۱۵۳۳۲۹

نمابر : ۸۹۷۷۱۹۶۴

فهرست

مقدمه ۶

۱) مروری گذرا و موردی بر پیشینه اختلافات جریان‌های شیعی در عراق ۶

۲) بررسی دلایل شکاف در بیت شیعی عراق از منظر مطلوبیت‌های داخلی جریان‌های شیعی ۸

۳) بررسی دلایل شکاف در بیت شیعی عراق از منظر مطلوبیت‌های خارجی جریان‌های شیعی ۱۰

۴) واکاوی روندهای احتمالی آینده از منظر تضعیف/تداوم/تشدید شکاف در بیت شیعی عراق ۱۲

۵) الزامات سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در نسبت با وضعیت آینده اختلافات در بیت شیعی عراق ۱۳

جمع بندی ۱۴

منابع ۱۶

مقدمه

با سقوط رژیم بعثی صدام در سال ۲۰۰۳ و استقرار دموکراسی پارلمانی و حزبی در عراق، گروه‌های سیاسی شیعه به دلیل غلبه جمعیتی شیعیان در عراق، اثرگذارترین جریان در روندهای دو دهه اخیر این کشور بوده‌اند. اگرچه همه سال‌های پس از ۲۰۰۳، اختلافاتی میان شیعیان وجود داشته، اما انتخابات پارلمانی سال ۲۰۱۸، فراکسیون‌های تشکیل شده در پارلمان پس از این انتخابات و مهم‌تر از همه تحولات ماه‌های اخیر در عراق، حاکی از تشدید شکاف در بیت شیعی این کشور بوده است؛ تا جایی که بیش از چهار ماه پس از استعفای عادل عبدالمهدی که آن‌هم در میان اختلافات شیعیان روی داد، «مصطفی الکاظمی» به عنوان گزینه نخست‌وزیری به رئیس‌جمهور معرفی شد.

بنابراین به نظر می‌رسد به موازات فاصله گرفتن از استقرار نظام جدید در عراق، شکاف در جریان‌های شیعی نیز افزایش داشته است که بررسی دلایل و زمینه‌های آن و واکاوی روندهای احتمالی پیش رو، علاوه بر ارتقای فهم تحولات عراق، برای صورت‌بندی الزامات سیاست‌ورزی ایران در این کشور پر فراز و نشیب نیز حائز اهمیت خواهد بود.

در این چارچوب، محورهای زیر می‌تواند در پیمودن فرآیند مذکور، مورد توجه قرار گیرد.

۱) مروری گذرا و موردی بر پیشینه اختلافات جریان‌های شیعی در عراق

در دوران مبارزه با نظام سابق، گروه های شیعی به رغم اختلافات تاریخی، به طور طبیعی

با یکدیگر همگرایی داشتند، اما زمانی که وارد عرصه قدرت و سیاست شدند، واگرایی ها بروز یافت. این اختلافات به طور خاص از مقطعی که نوری المالکی در آوریل ۲۰۰۶ به نخست وزیری رسید، شروع شد. اولین چالشی که دولت المالکی در داخل شیعه با آن مواجه شد جریان صدر بود که با گروه شبه نظامی جیش المهدی نظم موجود را به چالش کشید. هر چند فلسفه وجودی جیش المهدی مبارزه با اشغالگران آمریکایی بود، اما به تدریج وارد عرصه تقابل با دولت شد.

در سال ۲۰۰۷، درگیری‌هایی میان جیش المهدی و نیروهای امنیتی عراق در نجف صورت گرفت. در سال ۲۰۰۸ صدر به دنبال خروج نیروهای انگلیسی از بصره، بر سر کنترل این شهر، با نیروهای المالکی درگیر شد.

المالکی در ۲۴ مارس ۲۰۰۸ آغاز عملیاتی به نام صوله الفرسان را اعلام کرد. صدر دستور مقاومت داد اما شورش هم‌زمانِ جیش المهدی در سایر نقاط به سرعت سرکوب و جنگ در بصره آغاز شد.

با گذشت ۵ روز از این عملیات و درگیری‌های شدید میان دو طرف، سرانجام صدر با شروط دولت برای پایان دادن به بحران موافقت کرد. نام قاسم سلیمانی، به عنوان بازیگر اصلی در توافق بین گروه‌های متخاصم شیعه عراقی در شهر قم، در این زمان برای نخستین بار به گوش رسید.[۱]

با دخالت مرجعیت و میانجی‌گری ایران و خلع سلاح جیش المهدی، اختلاف داخلی رو به آرامش نهاد، اما بعدها مقتدا صدر با فراخوان اعتراضات عمومی علیه دولت المالکی بار دیگر این شکاف را زنده کرد. اردوکشی خیابانی در دولت‌های بعدی نیز ادامه یافت.

مخالفت با نوری المالکی مختص صدر نبود، بلکه در سال ۲۰۱۰ مجلس اعلای اسلامی که آن زمان به رهبری سید عمار حکیم اداره می شد، با نخست وزیری مجدد المالکی مخالفت کرد. این در حالی بود که ایاد علاوی از شیعیان لائیک عراق که در انتخابات ۲۰۱۰ بیشترین کرسی را کسب کرده بود مدعی نخست وزیری بود. اختلافات داخلی شیعیان باعث شد معرفی المالکی حدود ۸ ماه به طول بینجامد.

اختلافات شیعیان در دوره‌های بعدی نخست وزیری ادامه یافت. حیدر العبادی و عادل عبدالمهدی نیز در شرایط اختلافات داخلی شیعه و به دشواری بر سر کار آمدند. البته دولت عبدالمهدی مستعجل بود و پس از یک سال استعفا داد و استعفایش با استقبال عمده گروه‌های شیعی مواجه شد.[۲]

در ادامه، نامزدهای متعددی که به عنوان جایگزین عبدالمهدی معرفی شدند موفق به احراز این منصب نشدند و دلیل عمده آن، اختلافات داخلی شیعیان بود. سرانجام مصطفی الکاظمی به شکل بی‌سابقه ای با رای همه جریانات شیعی به عنوان نخست وزیر جدید عراق معرفی شد.

۲) بررسی دلایل شکاف در بیت شیعی عراق از منظر مطلوبیت‌های داخلی جریان‌های شیعی

کارشناسان در واکاوی اختلافات داخلی شیعیان عراق به امور مهمی از جمله بافت عشیره‌ای و طائفه‌ای، رقابت بر سر قدرت و نفوذ سیاسی، وجود مشربهای فکری و مکاتب فقهی متفاوت ، نبود رهبری واحد و فراگیر، وجود گرایشهای فکری و ایدئولوژیک متفاوت و گاه متعارض، وابستگی برخی شخصیتها و گروههای شیعه به کشورهای دیگر، ابهام و اختلاف درباره نوع تعامل

با آمریکا، اختلاف بر سر نحوه و میزان رابطه با ایران اشاره کرده اند.[۳]

مطلوبیت جریان‌های شیعی حداقل در سطح رسمی، پرهیز از اختلافات درونی است، زیرا تقریبا همه گروه‌های شیعی بر این امر اتفاق نظر دارند که اختلافات آن‌ها از یک سو موجب تضعیف بیت شیعی و از دیگر سو تقویت جریانات رقیب می شود.

نکته دیگر آن است که شیعیان پس از تغییر معادلات در ساختار سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ نسبت به این مساله وقوف کامل دارند که با توجه به اکثریت جمعیتی شیعه، قدرت باید در دست این طائفه باشد.[۴]

تجارب سال‌های اخیر نشان می‌دهد این معادله پابرجا بوده و نگرانی خاصی نسبت به تغییر آن وجود ندارد، شاید به همین دلیل است که گروه‌های شیعی عموما در ابراز اختلافات عمیق داخلی بی پروا هستند.

مرجعیت نیز که مورد احترام همه گروه‌های شیعی است، هر چند نسبت به وحدت شیعیان توصیه اکید داشته و گاه نظراتش به عنوان فصل‌الخطاب، اختلافات را حل می کند، اما به دلیل آن که به مثابه رهبری دینی است، نه سیاسی و در نتیجه در جزئیات امور دخالت نمی کند، نتوانسته مانع شکاف گروه‌های شیعی شود.

به طور طبیعی فقدان مفهوم شهروندی در دایره ملی، نبود فرهنگ مشارکت اجتماعی و سیاسی، عدم وجود تحمل، تساهل و مدارا در بین گروه‌های اجتماعی و سیاسی، تشدید تعصبات و گرایشات شدید مذهبی، قومی، قبیلگی و دخالت گسترده آن‌ها در جهت‌دهی سیاسی افراد و گروه‌ها برای طراحی سیاست‌ها و عملکردهای خود در سطح نظام سیاسی از جمله زمینه‌ها و عوامل عمده‌ای محسوب می‌شوند که وحدت ملی در عراق را مختل کرده است.

اختلافات سیاسی و تأخیر در روند تشکیل دولت نیز بازتابی از مشکلات فرهنگ سیاسی جامعه عراق است. جامعه‌ای ناهمگون که سالیان طولانی در استبداد و اشغال و تروریسم و دور از دموکراسی زیسته و طبعاً برای دست‌یابی به بلوغ سیاسی و فرهنگی، نیاز به ممارست و گذر زمان کافی دارد.[۵]

۳) بررسی دلایل شکاف در بیت شیعی عراق از منظر مطلوبیت‌های خارجی جریان‌های شیعی

شکاف در میان گروه‌های شیعی به طور طبیعی زمینه ساز دخالت‌های خارجی شده است. آمریکا و عربستان سعودی دو کشوری هستند که از سال ۲۰۰۳ تا کنون تلاش زیادی داشته‌اند تا از اختلافات داخلی عراقی‌ها به ویژه بیت شیعی بهره‌برداری کرده و اهداف و منافع خود را در این کشور به پیش ببرند.

این دخالت‌ها خصوصا در مقطع انتخابات و روند تشکیل دولت بیشتر خود را نشان می دهد، زیرا دغدغه این بازیگران روی کار آمدن شخصیت‌ها و جریاناتی است که با آنان همسو بوده و خصوصا نسبت به جمهوری اسلامی ایران زوایه داشته باشند.

مصداق بارز این دخالت، مخالفت آمریکا با ورود گروه‌های وابسته به حشدالشعبی به پارلمان عراق بود. در این راستا کنگره آمریکا در دسامبر ۲۰۱۹ برخی از رهبران گروه های مقاومت از جمله قیس خزعلی رهبر عصائب اهل الحق را تحریم کرد.

از نگاه آمریکا این گروه‌ها، به عنوان هسته اصلی الحشد الشعبی، قدرت‌مندترین عناصر نفوذ مستقیم ایران در عرصه سیاسی عراق نیز محسوب می‌شوند.[۶]

نکته دیگر، اختلاف نظر گروه‌های شیعی نسبت به بازیگران خارجی است که در مواردی موجب تشدید شکاف‌های فیمابین شده است. برخی گروه‌های شیعی مانند مقتدا صدر، ائتلاف فتح (هادی العامری) و ائتلاف دولت قانون (نوری المالکی) با آمریکا مخالف هستند، اما برخی مانند ائتلاف النصر (حیدر العبادی) و حکمت ملی (سید عمار حکیم) نگاه ملایم‌تری دارند.

در عین حال روابط گروه‌های شیعی حتی کسانی که با آمریکا مشکلی ندارند، با ایران خوب است. این طیف ار جریانات شیعی به دنبال نوعی مصالحه میان ایران و آمریکا حداقل در پرونده عراق هستند تا بدین وسیله توازن در روابط خارجی عراق حفظ شود.

نخست وزیر فعلی عراق مصطفی الکاظمی هم توامان با آمریکا و جمهوری اسلامی مناسبات خوبی دارد.

البته حساسیت گروه‌های شیعی نسبت به عربستان سعودی کمتر است، به گونه‌ای که مقتدا صدر در اوت ۲۰۱۷ به این کشور سفر کرده و با بن سلمان ولیعهد سعودی دیدار کرد.

۴) واکاوی روندهـای احتمالـی آینـده از منظـر تضعیف/تداوم/تشـدید شـکاف در بیـت شـیعی عـراق

در واکاوی روندهای احتمالی آینده شکاف در بیت شیعی عراق حداقل دو سناریو به چشم می‌خورد:

۱- تداوم اختلافات و شکاف‌ها و بلکه تشدید آن در مراحل آتی، به ویژه آن که ساختار سیاسی عراق بر اساس سهمیه‌بندی قدرت (محاصصه) شکل گرفته و به نظر نمی آید هیچ یک از این گروه‌ها از اهداف و منافع خود در ساختار قدرت کوتاه بیایند.

از طرفی، تلاطمات داخلی از جمله اعتراضات عمومی که در دسامبر ۲۰۱۹ منجر به استعفای دولت عادل عبدالمهدی شد، اختلافات داخلی را به نحوی تشدید کرده است؛ زیرا یافتن گزینه مطلوب برای نخست وزیری، متناسب با شرایط موجود و طبق مطالبات معترضان و معیارهای مرجعیت دشوارتر از قبل شده است.

۲- کاهش و تضعیف اختلافات به دنبال برگزاری انتخابات زودهنگام مطابق با قانون جدید انتخابات، به نحوی که لیست‌های انتخاباتی جای خود را به افراد و شخصیت‌ها داده و این امر تا حد زیادی از نفوذ گروه‌های سنتی کاسته و چه بسا معادلات و ترکیب پارلمان جدید را دچار تغییرات اساسی نماید.

البته برگزاری انتخابات زودهنگام که یکی از وعده‌های دولت جدید الکاظمی است، موانع و مشکلاتی پیش رو دارد، از جمله این که اعضای پارلمان که باید رای به انحلال پارلمان بدهند، متشکل از همان احزاب و ائتلافات سنتی بوده و در نتیجه تمایلی به تغییر معادله فعلی ندارند.

در درازمدت می توان پیش بینی کرد با کسب تجربه و بلوغ سیاسی شیعیان و عبور از دایره حزبی ـ طائفه ای به رویکرد کلان ملی، از حجم اختلافات کاسته شود.

۵) الزامات سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در نسبت با وضعیت آینده اختلافات در بیت شیعی عراق

سیاست راهبردی جمهوری اسلامی نسبت به همسایه خود عراق، ناظر به استقلال و حاکمیت ملی این کشور به دور از دخالت بازیگران خارجی به ویژه آمریکایی‌هاست. در عین حال ایران از معادله حاکمیت شیعه که در فرآیندی دموکراسی شکل، حاصل شده دفاع کرده و به همین دلیل در مقاطعی که اختلافات بیت شیعی تشدید شده است جهت جلوگیری از تضعیف شیعیان، به میانجی‌گری و حل اختلافات فیمابین کمک شایانی کرده است.

این سیاست با مدیریت شهید سردار سلیمانی از سال‌ها پیش آغاز شده و در غیاب این شخصیت بزرگ، کمک‌های مستشاری کماکان ادامه دارد. برای نمونه سفر سردار قاآنی به بغداد نقش زیادی در همسو کردن عراقی‌ها در مخالفت با عدنان الزُرفی به عنوان نامزد آمریکایی‌ها داشت.[۷]

جمهوری اسلامی با همه گروه‌های شیعه ارتباط نزدیک و قوی دارد و با توجه به احترام و نقشی که این گروه‌ها برای ایران قائل هستند، میانجی‌گری ها، هر چند غالبا طولانی و دشوار است، اما سرانجام به نتیجه مطلوب خواهد رسید.

از این منظر، نگاه متوازن و حمایت از همه عراقی‌ها به ویژه گروه‌های شیعی، ضمن احترام به استقلال رأی آنان، جزء الزامات سیاست خارجه ایران در عراق محسوب می شود.

جمع بندی

اختلافات گروه‌های شیعی عراق پس از سال ۲۰۰۳ آغاز شد و به تدریج در حوزه‌های مختلف سیاسی و میدانی نمود یافت. درگیری‌های میلیشیای وابسته به مقتدا صدر با نیروهای امنیتی در دوره دولت نوری المالکی، از جمله شکاف‌های بارز درون شیعی بود.

در بعد سیاسی، مهم‌ترین نمود شکاف گروه‌های شیعی شامل صف‌بندی‌ها، انشعابات و ائتلافات جدید در آستانه انتخابات و نیز اختلافات شدید بر سر تعیین نخست وزیر و کابینه است که از زمان نخست وزیری نوری المالکی تا کنون ادامه دارد.

از جنبه داخلی، اختلافات بیت شیعی برخاسته از عوامل زیرساختی چون غلبه فرهنگ عشیره‌ای و عدم تجربه دموکراسی در این کشور است. تنازع بر سر قدرت و سهمیه‌بندی سیاسی نیز از جمله علل اختلافات فیمابین شیعیان است که با توجه به تعدد جریانات و طیف‌های شیعی با خاستگاه‌های متنوع، امری طبیعی به نظر می رسد.

در عرصه خارجی، دخالت بازیگرانی همچون آمریکا و عربستان موجب تشدید شکاف‌ها شده است، زیرا آن‌ها با سوار شدن بر موج اختلافات و دامن زدن به آن، قصد دارند اهداف و منافع خاص خود را در عراق دنبال کنند.

نقش جمهوری اسلامی در عراق نیز از یک سو موجب اختلاف شده است، زیرا درباره میزان نقش و نفوذ ایران در عراق میان گروه‌های شیعی اتفاق نظر وجود ندارد. اما از سوی دیگر ایران در مقاطع اوج اختلافات، به عنوان میانجی به عراقی‌ها و خصوصا شیعیان کمک کرده تا شکاف‌های موجود، موجب تأخیر در روند سیاسی و نیز دخالت آمریکا نشود.

باتوجه به شرایط خاص عراق، بعید به نظر می رسد اختلافات بیت شیعی در عراق به زودی کاهش یابد، اما با اجرای انتخابات زودهنگام یا به هنگام، بر اساس قانون جدید انتخابات و نیز تجربه و بلوغ سیاسی شیعیان، می توان پیش‌بینی کرد در بازه زمانی درازمدت (و چه بسا میان مدت) از حجم اختلافات کاسته شود.

منابع

[۱] مقتدی صدر و ایران؛ ۱۴ سال پر فراز و نشیب، بی بی سی، ۹ اوت ۲۰۱۷
https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-40850865

[۲] استقبال ائتلاف‌ها و احزاب سیاسی عراق از استعفای نخست‌وزیر، دویچه وله، ۲۹ دسامبر ۲۰۱۹

https://www.dw.com/fa-ir/

[۳] جایگاه شیعیان در ساختار سیاسی جدید عراق، فصلنامه علمی پژوهشی شیعه شناسی، ش ۴۶، تابستان ۱۳۹۳

[۴] أسباب تصاعد الخلافات داخل الكتله الشيعيه فی العراق، ۱۶ فبراير ۲۰۱۶
https://futureuae.com/m/Mainpage/Item/2486

[۵] اختلافات داخلی در عراق؛ چرا کابینه عبدالمهدی تکمیل نشده است؟، اندیشکده راهبردی تبیین، ۱۶ اردیبهشت ۹۸

http://tabyincenter.ir/31944

[۶] شبه‌نظامیان ایرانی در پارلمان عراق: نتایج سیاسی و واکنش ایالات متحده، انستیتو واشنگتن، ۱۱ ژوئن ۲۰۱۸

https://www.washingtoninstitute.org/fa/policy-analysis/view/iranian-militias-in-iraqs-parliament-political-outcomes-and-u.s.-response

[۷] قاآنی فی بغداد: حظوظ الزرفی تتراجع، صحیفه الأخبار، ۱ نیسان ۲۰۲۰
https://al-akhbar.com/Iraq/286519

اندیشکده راهبردی تبیین
نشانی ما در شبکه های اجتماعی:
@Tabyincenter
www.tabyincenter.ir